

PEDAGOGIKADA O'QUV FAOLIYATI NAZARIYASI

Abduraimova Hulkaroy

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Amaliy psixologiya yo'nalishi 3- bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20064817>

O'zbek tilida annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogikada o'quv faoliyati nazariyasining konseptual asoslari, uning didaktik loyihalash va o'qitish amaliyotiga tatbiqi tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi o'quv faoliyatini psixologik-pedagogik tizim sifatida modellashtirish, uning tuzilmasi, motivatsion negizi, maqsadga yo'naltirilgan harakatlar va refleksiya mexanizmlarini bir butun yondashuvda asoslashdan iborat. Metodologiya sifatida konseptual tahlil, qiyosiy talqin, terminologik aniqlashtirish hamda nazariy modellashtirish usullari qo'llandi. Ilmiy yangilik o'quv faoliyatining komponentlari o'rtasidagi funksional bog'lanishlarni baholash uchun pedagogik dizayn mezonlari taklif etilishi, shuningdek, o'quv vazifasi, nazorat va o'z-o'zini baholashning uzviyligi o'quv natijalarining barqarorligiga ta'sir etuvchi asosiy omil sifatida asoslab berilishida namoyon bo'ladi. Natijalar o'quv jarayonini kompetensiyaga yo'naltirilgan tashkil etishda nazariy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Аннотация на русском языке. В статье анализируются концептуальные основания теории учебной деятельности в педагогике и возможности ее применения в дидактическом проектировании и практике обучения. Цель исследования заключается в моделировании учебной деятельности как психолого-педагогической системы и обосновании ее структуры, мотивационной основы, целенаправленных действий и механизмов рефлексии в едином подходе. В качестве методологии использованы концептуальный анализ, сравнительная интерпретация, терминологическое уточнение и теоретическое моделирование. Научная новизна проявляется в предложении критериев педагогического дизайна для оценки функциональных связей между компонентами учебной деятельности, а также в обосновании ключевой роли целостности учебной задачи, контроля и самооценки как фактора устойчивости учебных результатов. Полученные выводы могут служить теоретической опорой при компетентностно-ориентированной организации учебного процесса и при разработке средств формирования универсальных учебных действий.

Abstract in English. This article examines the conceptual foundations of activity theory applied to learning activity in pedagogy and its implications for instructional design and classroom practice. The study aims to model learning activity as an integrated psychopedagogical system by clarifying its structure, motivational basis, goal-directed actions, and reflection mechanisms within a unified framework. Methodologically, the research employs conceptual analysis, comparative interpretation, terminological refinement, and theoretical modeling. The scientific novelty lies in proposing pedagogical design criteria for evaluating functional links among the key components of learning activity, and in substantiating the integrity of learning task, control, and self-assessment as a central factor supporting the stability and transferability of learning outcomes. The findings provide a theoretical reference for competence-oriented organization of teaching and for developing tools that foster learners' self-regulation, reflective monitoring, and meaningful mastery rather than reproductive performance.

Kalit so'zlar: o'quv faoliyati; faoliyat yondashuvi; o'quv vazifasi; refleksiya; o'z-o'zini nazorat; motivatsiya; didaktik dizayn

Ключевые слова: учебная деятельность; деятельностный подход; учебная задача; рефлексия; самоконтроль; мотивация; дидактический дизайн

Keywords: learning activity; activity approach; learning task; reflection; self-regulation; motivation; instructional design

Introduction. Pedagogikada o'quv faoliyati nazariyasi o'qitish jarayonini faqat bilim uzatish texnologiyasi sifatida emas, balki shaxsning maqsadli, vositali va ijtimoiy vositalar orqali tashkil topadigan rivojlanish jarayoni sifatida tushunishga imkon beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaga yo'naltirilgan natijalar, metakognitiv ko'nikmalar, mustaqil ta'lim va reflektiv baholash talablarining kuchayishi o'quv faoliyatini nazariy jihatdan qayta ko'rib chiqishni dolzarb qiladi. O'quv natijalarining barqarorligi ko'pincha mazmunning ko'pligi yoki mashqlar soni bilan emas, balki o'quvchining o'quv vazifasini qanday qabul qilishi, maqsadni shaxsiy ma'noga aylantirishi, harakatlar rejasini qurishi va natijani o'lchash mezonlarini anglashiga bog'liq. Shu bois o'quv faoliyati nazariyasi o'qituvchi va o'quvchi munosabatini, o'quv vazifasining tabiati va nazorat mexanizmlarini tahlil qilishda tayanch konsepsiya bo'lib qolmoqda.

Mavjud ilmiy yondashuvlarda o'quv faoliyati ko'pincha umumiy “faoliyat” kategoriyasiga kiritiladi va uni ta'lim jarayonidagi har qanday faollik bilan tenglashtirish holatlari uchraydi. Bunday talqin o'quv faoliyatining spetsifik belgilari, ya'ni nazariy umumlashtirishga yo'naltirilgan o'quv vazifasi, o'quv harakatlarining vositaliligi, nazorat va baholashning o'z-o'zini boshqarishga aylanishi kabi mezonlarni xiralashtiradi. Faoliyat yondashuvi doirasida shakllangan psixologik maktablarda o'quv faoliyatining tarkibiy tuzilmasi va rivojlantiruvchi funksiyasi yetarli darajada asoslangan bo'lsa-da, uni zamonaviy didaktik dizayn, raqamli muhitdagi ta'lim va kompetensiyalarni baholash amaliyoti bilan bog'lash borasida konseptual bo'shliqlar saqlanib qolmoqda [1], [2]. Shuningdek, mahalliy ta'lim amaliyotida refleksiya va o'z-o'zini nazorat ko'pincha yakuniy bosqichdagi formal jarayon sifatida talqin qilinadi, holbuki nazariya ularni o'quv vazifasini yechishning ichki mexanizmi sifatida ko'radi [3].

Ushbu maqolaning maqsadi pedagogikada o'quv faoliyati nazariyasini konseptual jihatdan tizimlashtirish, uning asosiy komponentlarini o'zaro funksional bog'lanishda talqin qilish va didaktik loyihalash uchun mezonlar majmuasini asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, o'quv faoliyatining “o'quv vazifasi, o'quv harakati, nazorat, baholash, refleksiya” zanjirini aniqlashtirish; ikkinchidan, motivatsiya va maqsad qo'yishning faoliyat tuzilmasidagi o'rnini pedagogik nuqtai nazardan asoslash; uchinchidan, o'qitish amaliyotida o'quv faoliyatiga yo'naltirilgan dizaynning kuzatiladigan mezonlarini taklif etish. Ilmiy yangilik o'quv faoliyati komponentlari o'rtasidagi bog'lanishlarni baholash mezonlarini didaktik tilga ko'chirish va ularni o'quv natijalarining barqarorligi hamda ko'chirish (transfer) xususiyati bilan izohlash orqali ta'minlanadi. Amaliy ahamiyat o'qituvchining darsni rejalashtirish, topshiriq konstruksiyasini tanlash va formatif baholashni tashkil etish qarorlarini nazariy jihatdan asoslash imkoniyatida ko'rinadi [4].

Materials and Methods. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, unda konseptual tahlil va qiyosiy talqin usullari asosiy metod sifatida qo'llanildi. Konseptual tahlil o'quv faoliyati nazariyasining tayanch kategoriyalarini ajratish, ularning chegaralarini belgilash hamda “o'quv vazifasi” va “amaliy vazifa” farqini didaktik kontekstda aniqlashtirishga xizmat qildi. Qiyosiy

talqin esa o'quv faoliyati modelini ta'lim natijalarini kompetensiyaviy talqinda baholash, formatif baholash va o'z-o'zini boshqariladigan o'qish (self-regulated learning) kontseptsionalari bilan uyg'unlikda ko'rsatishga yo'naltirildi. Terminologik aniqlashtirish orqali “nazorat” va “baholash” tushunchalari faqat tashqi tekshiruv emas, balki mezonlarni ongli qo'llash, xatoni diagnostika qilish va harakat usulini qayta qurish jarayoni sifatida izohlandi. Nazariy modellashtirish usuli o'quv faoliyatining komponentlarini ketma-ket bosqichlar sifatida emas, balki iterativ sikl sifatida tasvirlashga imkon berdi, bunda refleksiya vazifa talqinini yangilaydi va motivatsion asosni qayta tashkil etadi. Metodologik tanlov faoliyat nazariyasi va rivojlantiruvchi ta'lim an'anasida shakllangan ilmiy asoslar, shuningdek, zamonaviy ta'lim tadqiqotlarida o'qishning o'z-o'zini boshqarish mexanizmlarini tushuntiruvchi yondashuvlar bilan mosligi bilan izohlanadi [2], [5].

Results. Tahlil natijasida o'quv faoliyatining pedagogik talqini uchun beshta asosiy komponentning funksional modeli aniqlashtirildi. Birinchi komponent motivatsion-ma'noli asos bo'lib, u o'quvchining ehtiyoji, qiziqishi va o'qishning shaxsiy ahamiyatini qamrab oladi; bu asos maqsad qo'yish jarayonini faollashtiradi va vazifani “tashqi topshiriq”dan “ichki qabul qilingan muammo”ga aylantiradi. Ikkinchi komponent o'quv vazifasi sifatida talqin qilinadi: u tayyor natijani olishga emas, balki umumiy usulni kashf etish, tushunchaviy munosabatlarni ochish va keyingi vaziyatlarga ko'chirish mumkin bo'lgan amal usulini egallashga yo'naltirilgan bo'ladi. Uchinchi komponent o'quv harakatlari majmuasidir; bunda tahlil, modellashtirish, rejalashtirish, dalillash, taqqoslash, umumlashtirish kabi intellektual-amaliy harakatlar vositalar bilan, ya'ni belgilar, til, sxema, model, algoritm va mezonlar orqali bajariladi. To'rtinchi komponent nazorat bo'lib, u jarayonni mezonlar bilan solishtirish, xatoni aniqlash, sababini topish va tuzatish strategiyasini tanlashni o'z ichiga oladi. Beshinchi komponent baholash va refleksiya birligidir: baholash natijaning qiymatini belgilash bilan cheklanmay, o'quvchining qanday usulni egallagani, qaysi shartlarda u ishlashi, qaysi shartlarda qayta qurilishi zarurligini anglashiga olib keladi; refleksiya esa vazifaga qaytish, maqsadni qayta aniqlash va keyingi o'quv qadamlarini rejalashtirishni ta'minlaydi.

Model doirasida o'quv faoliyatining rivojlantiruvchi effekti aynan o'quv vazifasi va refleksiv nazoratning sifatiga bog'liqligi konseptual tarzda asoslandi. O'quv vazifasi amaliy muammoni yechishdan farqli ravishda o'quvchi e'tiborini natijaga emas, usulga qaratadi; bu esa bilimni “mavzu bo'yicha ma'lumot”dan “amaliyotda qo'llanadigan tushunchaviy vosita”ga aylantiradi. Nazorat va baholash komponentlari tashqi bahoga qaramlikni kamaytirib, o'z-o'zini boshqarishga o'tishni ta'minlaydi; bu o'z navbatida mustaqil o'qish, xatodan o'rganish va o'qish strategiyalarini ongli tanlash imkoniyatini kuchaytiradi. Shuningdek, o'qitish dizayni uchun uch guruh mezonlar ajratildi: vazifaning o'quv vazifasiga mosligi (umumiy usulni talab qilishi, shartlarni tahlil qilishni majbur etishi), vositalilik darajasi (model, sxema, til birliklari va mezonlar bilan ishlash), hamda refleksiv siklning mavjudligi (jarayoniy nazorat, formatif baholash, o'z-o'zini baholashning integratsiyasi). Ushbu mezonlar orqali dars konstruksiyasida o'quv faoliyati yuzaga kelish ehtimolini nazariy baholash imkoniyati hosil qilindi.

Discussion. Olingan konseptual natijalar o'quv faoliyati nazariyasining klassik talqinlari bilan uyg'un bo'lib, ularni zamonaviy didaktik talablar bilan bog'lash imkonini beradi. Xususan, modelda nazorat va baholashning refleksiya bilan birligi o'z-o'zini boshqariladigan o'qish haqidagi zamonaviy qarashlar bilan mazmunan mos keladi, biroq bu maqolada nazoratning didaktik dizayn darajasida kuzatiladigan belgilari aniqroq ochib berildi. Bu jihat formatif

baholashning amaliyotda ko‘pincha “tez-tez baho qo‘yish”ga qisqarib qolish xavfini kamaytiradi, chunki nazariya nazoratni mezonlar bilan ongli ishlash va harakat usulini qayta qurish mexanizmi sifatida talab qiladi [5]. Shu bilan birga, o‘quv vazifasini “mashq” bilan tenglashtirmaslik zarurligi haqidagi xulosa rivojlantiruvchi ta‘lim konsepsiyalaridagi nazariy umumlashtirish g‘oyasi bilan hamohang bo‘lib, kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta‘limda transfer muammosini yechishga xizmat qilishi mumkin [2].

Natijalarning amaliy ahamiyati shundaki, o‘qituvchi darsni rejalashtirganda mazmuni tanlash bilangina cheklanmay, o‘quv vazifasining turini, vositalarni va refleksiv siklni oldindan loyihalashi mumkin. Masalan, bir mavzuda ko‘plab bir xil tipdagi misollar berish o‘rniga, shartlarni o‘zgartiradigan, taqqoslashni talab qiladigan va umumiy usulni ajratishga majbur etadigan vazifalar tizimi o‘quv faoliyatini kuchaytiradi; mezonlar oshkora berilganda va o‘quvchi ularni o‘z tili bilan qayta ifodalaganda, nazorat tashqi tekshiruvdan ichki boshqaruvga yaqinlashadi. Shuningdek, raqamli ta‘lim muhitida testlar va avtomatik tekshiruvlar ko‘paygan sharoitda refleksiya komponentini yo‘qotib qo‘ymaslik muhim: avtomatik natija qaytarilishi refleksiyani o‘rnini bosa olmaydi, balki o‘quvchining xato sababini tahlil qilishi va strategiyani almashtirishi uchun savollar va mezonlar bilan to‘ldirilishi lozim.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, maqola empirik ma‘lumotlarga emas, nazariy tahlil va modellashtirishga tayandi; shuning uchun taklif etilgan mezonlarning amaliyotda ishonchliligi va o‘lchanishi alohida empirik tekshiruvni talab qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish sifatida o‘quv vazifalari dizayni mezonlarini predmetlar kesimida operatsionallashtirish, ya‘ni matematika, ona tili, tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlarda o‘quv vazifasining indikatorlarini ishlab chiqish, shuningdek, o‘z-o‘zini baholashning shakllanishini uzunlamasına kuzatish orqali o‘quv faoliyati siklining barqarorligini baholash taklif etiladi [6].

Conclusion. Maqolada pedagogikada o‘quv faoliyati nazariyasining konseptual asoslari tizimlashtirildi va o‘quv faoliyati motivatsion-ma‘noli asos, o‘quv vazifasi, vositali o‘quv harakatlari, mezonli nazorat hamda baholash-refleksiya birligidan tashkil topadigan funksional model sifatida asoslandi. O‘quv natijalarining barqarorligi va ko‘chirish xususiyati, avvalo, o‘quv vazifasining “usulni egallash”ga yo‘naltirilgani hamda nazorat va baholashning o‘quvchi ichki boshqaruviga aylanishi bilan izohlanishi ko‘rsatildi. Didaktik loyihalash uchun vazifaning o‘quv vazifasiga mosligi, vositalilik darajasi va refleksiv siklning integratsiyasi kabi mezonlar nazariy jihatdan taklif etildi. Ushbu yondashuv o‘qitish amaliyotida refleksiv baholashni kuchaytirish, o‘quvchining o‘z-o‘zini nazorat qilishini rivojlantirish va mazmuni ongli o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan dars dizaynini qurishga metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vygotskiy L. S. Myshlenie i rech. Moskva, AST, 2019. 640 s.
2. Leontev A. N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. Moskva, Smysl, 2005. 352 s.
3. Davletshin M. G. Pedagogik psixologiya. Toshkent, O‘qituvchi, 2002. 320 b.
4. Ibragimov H. I., Yo‘ldoshev J. G. Pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent, Fan va texnologiya, 2017. 456 b.
5. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment. London, GL Assessment, 2010. 128 p.
6. Zimmerman B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. New York, Routledge, 2002. 256 p.